

BARTŁOMIEJ KRZAN

Uniwersytet Wrocławski

O ROLI (OCHRONY) PRAW CZŁOWIEKA Z PERSPEKTYWY MIĘDZYNARODOWEGO SĄDOWNICTWA KARNEGO

1. WPROWADZENIE

Międzynarodowe prawo i sądownictwo karne ściśle wiążą się z prawami człowieka oraz ich ochroną. Pomiedzy tymi dziedzinami powszechnego prawa międzynarodowego istnieje wzajemna zależność¹. Sądownictwo karnomiędzynarodowe ma z jednej strony za zadanie osądzenie najcięższych naruszeń praw człowieka, stąd penalizację tych aktów można potraktować jako najdalej idącą formę realizacji ochrony praw człowieka². Oczywiście trybunały karne nie są ani trybunałami praw człowieka, ani też instytucjami monitorującymi ich przestrzeganie, jednakże w zakresie kognicji tych pierwszych wchodzi zbrodnie, które stanowią pogwałcenie praw człowieka na masową skalę³. Perspektywa (ochrony) praw człowieka odgrywa zatem znaczącą rolę w definiowaniu jurysdykcji przedmiotowej trybunałów karnych⁴.

¹ C. Stahn, S.-R. Eiffler, *Über das Verhältnis von Internationalem Menschenrechtsschutz und Völkerstrafrecht anhand des Statuts von Rom*, Kritische Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft 82, 1999, s. 255 i n.

² M.Ch. Bassiouni zbudował model, w którym wyróżnia 5 etapów tworzenia i rozwoju praw człowieka: fazę wypowiedziania, ogłaszania, nadania normatywnego charakteru, zapewnienia skuteczności i ostatecznie kryminalizacji (zob. *The Proscribing Function of International Criminal Law in the Processes of International Protection of Human Rights*, [w:] T. Vogler (red.), *Festschrift für Hans-Heinrich Jescheck zum 70. Geburtstag*, Berlin 1985, s. 1455 i n.). W innej pracy M. Cherif Bassiouni, *The Sources and Content of International Criminal Law: A Theoretical Framework*, [w:] *idem* (red.), *International Criminal Law*, t. 1: *Crimes*, Ardsley 1999, s. 14 i n.) do źródeł ubocznego międzynarodowego prawa karnego zalicza się przede wszystkim międzynarodowe i regionalne instrumenty ochrony praw człowieka.

³ Zob. np. G. Werle, *Principles of International Criminal Law*, The Hague 2005, s. 28; por. O. Triffterer, *Dogmatische Untersuchungen zur Entwicklung des materiellen Völkerstrafrechts seit Nürnberg*, Freiburg im Breisgau 1966, s. 34, oraz S.R. Ratner, J. Abrams, J. Bischoff, *Accountability for Human Rights Atrocities in International Law, Beyond the Nuremberg Legacy*, Oxford 2009, *passim*.

⁴ Zob. np. F. Pocar, *The Rome Statute of the International Criminal Court and Human Rights*, [w:] M. Politi, G. Nesi (red.), *The Rome Statute of the International Criminal Court: A challenge to*

W tym zakresie sądownictwo karnomiędzynarodowe można wręcz traktować jako element systemu poszanowania praw człowieka⁵.

Wreszcie, co najbardziej oczywiste, ochrona praw człowieka stanowi element konieczny przy konstruowaniu reguł postępowania przed trybunałami karnymi. Jest to naturalne przedłużenie klasycznego zagadnienia procedury karnej⁶. Internacjonałiści zajmujący się międzynarodowym prawem karnym podkreślają, że ta dziedzina prawa, podobnie jak prawo karne krajowe, jest ograniczona ze względu na prawa człowieka⁷.

Celem niniejszego opracowania jest analiza rozwiązań przewidzianych w zakresie ochrony praw człowieka dla międzynarodowego sądownictwa karnego. W pierwszej kolejności, dla pełniejszego ukazania tej problematyki, należy wskazać na postanowienia statutów i dorobek trybunałów. Mamy świadomość, że samo uwzględnienie odpowiednich przepisów w statutach i regulaminach nie przesądza sprawy. Brak wzmianki o prawach człowieka w dokumentach organicznych nie oznacza bowiem od razu, że te prawa będą przez dany trybunał naruszane. I odwrotnie: wpisanie gwarancji przestrzegania określonych standardów w statuty czy regulaminy nie zapewnia ich przestrzegania. Analizie postanowień statutów trybunałów międzynarodowych, zajmujących się karną odpowiedzialnością osób fizycznych, towarzyszyć będzie refleksja nad wypracowanym już dorobkiem orzecznictwem, a także nad stosunkiem do orzecznictwa trybunałów praw człowieka. Porównanie rozwiązań statutowych z praktyką orzeczniczą pozwoli ukazać swoistą ewolucję, dając okazję do wyprowadzenia wniosków ogólniejszej natury na temat postępowania karnomiędzynarodowego.

2. MIĘDZYKARODOWE TRYBUNAŁY WOJSKOWE

Zbrodniarze II wojny światowej sądzeni byli przed Międzynarodowym Trybunałem Wojskowym w Norymberdze oraz Międzynarodowym Trybunałem Wojskowym dla Dalekiego Wschodu w Tokio. Tworzone one były jako instrument

impunity, Aldershot 2001, s. 68 i n. Cytowany autor zwraca przy okazji uwagę na wpływ kryminalizacji na koncepcję niepodzielności praw człowieka (*ibidem*, s. 72).

⁵ Np. Ch. Tomuschat, *Die Arbeit der ILC im Bereich des Materiellen Völkerstrafrechts*, [w:] G. Hankel, G. Stuby (red.), *Strafgerichte gegen Menschheitsverbrechen: zum Völkerstrafrecht 50 Jahre nach den Nürnberger Prozessen*, Hamburg 1995, s. 282 i n.

⁶ Było ono m.in. przedmiotem w monografii prof. Zofii Świdry: *Realizacja praw człowieka w kontradictoryjnym procesie karnym*, Wrocław 1994. Z nowszych opracowań wskazać można opracowanie zbiorowe pod redakcją P. Wilińskiego: *Rzetelny proces karny w orzecznictwie sądów polskich i międzynarodowych*, Warszawa 2009.

⁷ Zob. G. Werle, *op. cit.*, s. 42. Co do możliwości automatycznego przekładania standardów procesu krajowego na postępowanie przed trybunałem międzynarodowym zob. zwł. M. Damaška, *Should National and International Justice be Subjected to Same Evaluative Framework?*, [w:] G. Sluiter et al. (red.), *International Criminal Procedure: Principles and Rules*, Oxford 2013, s. 1418.

sprawiedliwości zwycięzców. Trybunał norymberski powołano do życia na mocy porozumienia londyńskiego dotyczącego ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi europejskiej z 8 sierpnia 1945 roku⁸. Ustrój, kompetencje i procedurę określała Karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego dołączona do porozumienia i stanowiąca jego integralną część⁹. Z kolei formalną podstawą utworzenia Międzynarodowego Trybunału Wojskowego dla Dalekiego Wschodu był rozkaz głównodowodzącego sił alianckich na Dalekim Wschodzie, gen. D. MacArthura, z 19 stycznia 1946 roku¹⁰.

W postępowaniach prowadzonych przed oboma trybunałami uderza duża dowolność w zakresie kar, praktycznie nieograniczona¹¹. Był to zresztą koronny, choć ostatecznie nieuwzględniony¹², argument obrony, podkreślający łamanie przez trybunały fundamentalnych zasad. Karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w rozdziale IV, „Gwarancje procesowe dla oskarżonych”, zawierała jedynie pojedynczy przepis. Art. XVI Karty ustanawiał w pięciu podpunktach procedurę „w celu zapewnienia oskarżonemu sprawiedliwego procesu”. Zgodnie z dyspozycją tego przepisu akt oskarżenia powinien zawierać szczegółowe zarzuty przeciw oskarżonemu, a egzemplarz aktu oskarżenia i wszystkich dołączonych doń dokumentów, przetłumaczone na zrozumiały dla oskarżonego język, należało mu doręczyć dostatecznie wcześniej przed rozprawą¹³. W trakcie całego postępowania oskarżonemu przysługiwało prawo udzielania wszelkich wyjaśnień będących w związku ze stawianymi mu zarzutami¹⁴. Postępowanie przygotowawcze („badania wstępne”) i rozprawa miały być prowadzone lub tłumaczone na język dla niego zrozumiały¹⁵. Zgodnie z art. XVI (d) oskarżony miał prawo bronić się przed Trybunałem osobiście albo korzystać z pomocy obrońcy. Natomiast ustęp (e) powołanego powyżej artykułu Karty dawał oskarżonemu „prawo osobiście albo za pośrednictwem swego doradcy składać na rozprawie dowody na poparcie swej obrony oraz zadawać pytania każdemu świadkowi, wezwanemu przez oskarżenie”. W tym ostatnim zakresie nie dotyczył jednak praw podejrzanego w postępowaniu przygotowawczym.

⁸ Porozumienie zostało zawarte między Rządem Zjednoczonego Królestwa, Rządem USA, Rządem Tymczasowym Republiki Francuskiej i Rządem ZSRR. Strona polska przystąpiła do porozumienia 25.09.1945, a ratyfikowała 25.06.1947. Dz.U. z 1947, nr 63, poz. 367.

⁹ Karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego: Dz.U. z 1947, nr 63, poz. 367.

¹⁰ Tekst Karty przedrukowano w: N. Boister, R. Cryer (red.), *Documents on the Tokyo International Military Tribunal: Charter, Indictment, and Judgments*, Oxford 2008, s. 7 i n. Zob. też L. Gardocki, *Zarys prawa karnego międzynarodowego*, Warszawa 1985, s. 60.

¹¹ N. Bernaz, *Sentencing and penalties*, [w:] W.A. Schabas, N. Bernaz (red.), *Routledge Handbook of International Criminal Law*, London 2011, s. 295.

¹² Zob. *International Military Tribunal (Nuremberg), Judgment and Sentences, October 1, 1946*, *American Journal of International Law* 41, 1947, s. 217.

¹³ Karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego, art. XVI (a).

¹⁴ Art. XVI (b).

¹⁵ Art. XVI (c).

Z kolei Karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego dla Dalekiego Wschodu odnosiła się do rzetelnego procesu w art. 9, który ustanawiał jeszcze skromniejszy zakres uprawnień oskarżonego. W szczególności wskazać należy na możliwość wprowadzenia przez Trybunał ograniczeń w odniesieniu do prowadzonej obrony, włącznie z prawem przesłuchiwania świadków¹⁶.

Jak podkreślono w piśmiennictwie, prawa oskarżonego w postępowaniu przed międzynarodowymi trybunałami wojskowymi były o wiele mniej szczegółowe niż w systemie anglosaskim¹⁷. Nie mógł on zakwestionować osoby sędziego czy też oskarżyciela. Podsądni nie mieli ponadto możliwości uzyskania od oskarżycieli dowodów na potwierdzenie własnej niewinności. Dopuszczono postępowanie *in absentia*.

Ponadto w konstrukcji prowadzonego przed międzynarodowymi trybunałami wojskowymi postępowania nie przewidziano żadnego wewnętrznego mechanizmu odwoławczego. Ani karty, ani reguły procesowe nie zawierały postanowień co do prawa apelacji czy rewizji. Chociaż jedynie Karta norymberska zawierała postanowienie o ostateczności wyroku, to podobny skutek osiągnięto w procesie tokijskim, gdzie wniosek apelacyjny odrzucił najpierw gen. MacArthur, a następnie Sąd Najwyższy USA¹⁸. Żadne ze źródeł nie przyznawało praw ani pokrzywdzonym, ani świadkom.

Zwłaszcza działalność orzeczniczą trybunału tokijskiego komentatorzy określają jako „chaotyczną”¹⁹. Pomimo istniejących różnic krytykę odnośnie do działalności orzeczniczej można rozciągnąć także na trybunał norymberski²⁰. Procesy norymberski i tokijski nie mogą być tym samym uważane za sprawiedliwe w rozumieniu dzisiejszym. Warto jednak przy tym pamiętać, że w okresie działalności międzynarodowych trybunałów wojskowych ochrona praw człowieka nie została skodyfikowana, nie była przedmiotem prawotwórstwa międzynarodowego. Wystarczy przypomnieć, że postępowania prowadzono jeszcze przed uchwaleniem Powszechnej deklaracji praw człowieka, formalnie niewiążącej, której treść dopiero z czasem nabrała charakteru zwyczajowego.

3. MIĘDZYNARODOWE TRYBUNAŁY KARNE *AD HOC*

Doświadczenia trybunałów wojskowych wyznaczyły konieczny punkt odniesienia dla dalszego rozwoju międzynarodowego sądownictwa karnego. Ze względu

¹⁶ Art. 9 (d): „An accused shall have the right, through himself or through his counsel (but not through both), to conduct his defence, including the right to examine any witness, subject to such reasonable restrictions as the Tribunal may determine [podkreślenie — B.K.]”.

¹⁷ S. Zappalá, *Human Rights In International Criminal Proceedings*, Oxford 2003, s. 18.

¹⁸ *Ibidem*, s. 8.

¹⁹ N. Bernaz, *op. cit.*, s. 295.

²⁰ Zob. np. B. Simma, *The Impact of Nuremberg and Tokyo: Attempts at a Comparison*, [w:] N. Ando (red.), *Japan and International Law Past, Present and Future. International Symposium to Mark the Centennial of the Japanese Association of International Law*, The Hague 1999, s. 77 i n.

na realia zimnej wojny proces ten uległ zahamowaniu. Dopiero w latach 90. ubiegłego stulecia Rada Bezpieczeństwa mogła wreszcie w większym stopniu reagować na zbrodnie międzynarodowe, traktując je jako zagrożenie dla międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa²¹.

Zarówno Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii, jak i siostrzany Międzynarodowy Trybunał Karny dla Ruandy zostały formalnie utworzone jako organy pomocnicze Rady Bezpieczeństwa na mocy uchwał podjętych na podstawie rozdziału VII Karty Narodów Zjednoczonych²².

W klasycznym ujęciu prawa człowieka służą ochronie uprawnień jednostkowych przed nadmierną ingerencją w sferę prywatną ze strony państwa²³. Wydawać by się mogło, że postanowienia umów międzynarodowych z tego zakresu, wyznaczające minimalny standard praw człowieka, będą automatycznie obowiązywać w sądownictwie karnomiędzynarodowym. Tak jednak nie jest. Wiążą one jedynie państwa, które je ratyfikowały. Swoisty wyłom czyni dopiero protokół XVII do Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, który przewiduje przystąpienie Unii Europejskiej. Natomiast żaden z trybunałów doraźnych nie jest ani państwem, ani jego sądowym organem. Funkcjonują one jako organy pomocnicze ONZ. Warto jednak w tym kontekście przywołać stanowisko Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości wyrażone w opinii doradczej z 1951 roku: „Organizacje międzynarodowe są podmiotami prawa międzynarodowego i jako takie są związane zobowiązaniami wynikającymi dla nich na podstawie ogólnych reguł prawa międzynarodowego, na podstawie ich konstytucji lub na podstawie porozumień międzynarodowych, których są stronami”²⁴.

Już w swoim raporcie dotyczącym utworzenia trybunału jugosłowiańskiego Sekretarz Generalny ONZ uznał za oczywiste, że uprawnienia oskarżonego muszą być przestrzegane na każdym etapie postępowania²⁵.

Oba statuty, będące załącznikami do rezolucji Rady Bezpieczeństwa, zawierają identycznie brzmiący artykuł, zgodnie z którym: „Izba orzekająca zapewnia

²¹ Art. 24 Karty Narodów Zjednoczonych.

²² Zob. UN Doc. S/RES/827 (1993) oraz UN Doc. S/RES/955 (1994). Szerzej zob. P. Arnold, *Der UNO-Sicherheitsrat und die strafrechtliche Verfolgung von Individuen: die ad hoc Tribunale zur Verfolgung von Kriegsverbrechen im ehemaligen Jugoslawien und in Ruanda sowie das Statut des Internationalen Strafgerichtshofs*, Basel 1999, s. 59 i n., oraz B. Krzan, *Kompetencje Rady Bezpieczeństwa ONZ w międzynarodowym sądownictwie karnym*, Toruń 2009, rozdział II.

²³ Zob. np. Ch. Tomuschat, *Human Rights: Between Idealism and Realism*, Oxford 2014.

²⁴ „International organizations are subjects of international law and, as such, are bound by any obligations incumbent upon them under general rules of international law, under their constitutions or under international agreements to which they are parties” — Advisory opinion on the Interpretation of the Agreement of 25 March 1951 between the WHO and Egypt, ICJ Rep. 1980, § 37, s. 89–90.

²⁵ Report of the Secretary-General pursuant to paragraph 2 of Security Council Resolution 808 (1993), UN Doc. S/25704, s. 23, § 106: „It is axiomatic that the International Tribunal must fully respect internationally recognized standards regarding the rights of the accused At all stages of proceedings. In the view of the Secretary-General, such internationally recognized standards are, in particular, contained in article 14 of the International Covenant on Civil and Political Rights”.

rzetelność i sprawność postępowania oraz jego prowadzenie w zgodzie z regułami procesowymi i dowodowymi, z pełnym poszanowaniem praw oskarżonego oraz z uwzględnieniem ochrony pokrzywdzonych i świadków”²⁶.

Kolejny przepis, o tożsamym brzmieniu w statutach obu trybunałów, odnosi się szczegółowo do praw oskarżonego. Wyliczenie uprawnień rozpoczyna ogólne stwierdzenie, iż „Wszystkie osoby są równe przed Międzynarodowym Trybunałem”²⁷. Zgodnie z ustępem 2, przy rozstrzyganiu zarzutów skierowanych przeciwko oskarżonemu, ma on prawo do rzetelnej i jawnej rozprawy. Wyjątki od tej reguły wynikać mogą z konieczności zapewnienia ochrony pokrzywdzonym i świadkom. Wyraźnie zaznaczono domniemanie niewinności²⁸. Warto też pochylić się dokładniej nad ustępem 4, który ustanawia minimalne gwarancje procesowe przy rozstrzyganiu każdego zarzutu skierowanego przeciwko oskarżonemu stosownie do statutu, z zachowaniem pełnej równości. Wyliczenie to jest rozbudowane i zawiera następujące uprawnienia oskarżonego: do niezwłocznego otrzymania w języku, który rozumie, szczegółowej informacji o rodzaju i przyczynach zarzutu, jaki przeciwko niemu wysunięto; do dysponowania odpowiednim czasem i warunkami do przygotowania swojej obrony oraz do porozumiewania się z ustanowionym przez siebie obrońcą; do rozprawy bez nieuzasadnionej zwłoki; do obecności na rozprawie i do tego, by bronić się osobiście lub z pomocą ustanowionego przez siebie obrońcy; do uzyskania informacji o tym uprawnieniu, jeżeli nie ma obrońcy; oraz do posiadania przyznanego mu obrońcy w każdym przypadku, gdy wymaga tego dobro wymiaru sprawiedliwości, bez ponoszenia kosztów obrony, jeżeli nie posiada on wystarczających środków na ich pokrycie; do przesłuchiwania osobiście lub do udziału w przesłuchiwaniu świadków oskarżenia oraz do zapewnienia obecności i przesłuchiwania świadków obrony na tych samych warunkach, co świadków oskarżenia; do korzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza, jeżeli nie rozumie on ani nie włada językiem używanym w Trybunale, oraz do ochrony przed przymusem zeznawania przeciwko sobie lub przyznania się do winy.

Artykuł 21 statutu trybunału jugosłowiańskiego, jak również odpowiadający mu art. 20 statutu trybunału dla Ruandy są żywym powtórzeniem treści art. 14 Paktu praw obywatelskich i politycznych. Ochrona świadków i ofiar zapewniona jest oddzielnym artykułem²⁹, a uszczegółowiona w regułach procesowych i dowodowych.

²⁶ Art. 20(1) statutu trybunału jugosłowiańskiego oraz art. 19 (1) statutu trybunału dla Ruandy: „The Trial Chambers shall ensure that a trial is fair and expeditious and that the proceedings are conducted in accordance with rules of procedure and evidence, with full respect for the rights of the accused with due regard for the protection of victims and witnesses”.

²⁷ Odpowiednio art. 21 (1) statutu trybunału jugosłowiańskiego oraz art. 20 (1) statutu trybunału dla Ruandy.

²⁸ Odpowiednio art. 21 (3) statutu trybunału jugosłowiańskiego oraz art. 20 (3) statutu trybunału dla Ruandy.

²⁹ Art. 22 statutu MTKJ oraz art. 21 Statutu MTKR.

W szczególności przewidziano prowadzenie postępowań niejawnych oraz ochronę tożsamości pokrzywdzonego.

Zawarcie rozszerzonego zestawu praw człowieka jako części prawa pisanego dla trybunałów *ad hoc* stanowi formalnie ważny krok naprzód w stosunku do wojennych trybunałów wojskowych.

Początkowo trybunał jugosłowiański z ostrożnością odniósł się do traktatów i orzecznictwa poświęconych ochronie praw człowieka, traktując je wąsko i podkreślając odmienności, swoistość postępowania przed trybunałem międzynarodowym³⁰. W orzeczeniu z sierpnia 1995 roku porównał się do trybunału wojskowego, w którym obowiązują ograniczenia uprawnień procesowych oraz uproszczone procedury dowodowe³¹. Takie porównanie może wywoływać zniechęcenie, zwłaszcza że oczekiwano od trybunału jugosłowiańskiego jasnego wyznaczenia wzorca w tym zakresie³². Szybko jednak zerwano z tą „nieufnością” i oba trybunały *ad hoc* zaczęły czynić odwołania do postanowień Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych czy Europejskiej konwencji. Tak np. w sprawie Delacicia i innych Izba Apelacyjna Trybunału jugosłowiańskiego uznała je za kateryczne (*authoritative*) i stosowalne³³. Również trybunał ruandyjski zajął podobne stanowisko, stwierdzając, że Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych wchodzi w skład powszechnego prawa międzynarodowego i jest stosowany na tej podstawie. Z kolei regionalne instrumenty ochrony praw człowieka, takie jak Europejska konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności czy Konwencja

³⁰ Zob. Prosecutor v. Dusko Tadić A/K/A „Dule”, Decision on the Prosecutor’s Motion Requesting Protective Measures For Victims and Witnesses, 10.08.1995, § 28: „The fact that the International Tribunal must interpret its provisions within its own legal context and not rely in its application on interpretations made by other judicial bodies is evident in the different circumstances in which the provisions apply. The interpretations of Article 6 of the ECHR by the European Court of Human Rights are meant to apply to ordinary criminal and, for Article 6 (1), civil adjudications. By contrast, the International Tribunal is adjudicating crimes which are considered so horrific as to warrant universal jurisdiction. The International Tribunal is, in certain respects, comparable to a military tribunal, which often has limited rights of due process and more lenient rules of evidence”.

³¹ *Ibidem*.

³² W.A. Schabas, *Synergy or Fragmentation? International Criminal Law and the European Convention on Human Rights*, Journal of International Criminal Justice 9, 2011, s. 625.

³³ Decision on the Motions by the Prosecution for the Protective Measures for the Prosecution Witnesses Pseudonymed „B” through to „M”, 28.04.1997, § 27: „In the determination of the Motions, we shall rely on the interpretation of the Statute and the Rules. The International Tribunal, through decisions of the Trial Chambers, is gradually creating its own precedents — a factor which was lacking at its inception. It is, therefore, helpful to consider, for purposes of interpretation, recent decisions of the Trial Chambers on the applicable provisions. Article 31 of the Vienna Convention on the Law of Treaties (U.N.Doc. A/CONF. 39/27) has been found to be useful and relevant in the interpretation of the Statute and the Rules. Similarly, decisions on the provisions of the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR) and the European Convention on Human Rights (ECHR) have been found to be authoritative and applicable. This approach is consistent with the view of the Secretary-General that many of the provisions in the Statute are formulations based upon provisions found in existing international Instruments (See paragraph 17 of the Report)”.

międzyp amerykańska oraz rozwijane na ich podstawie orzecznictwo stanowią w opinii trybunału dla Ruandy przekonywające źródła, które mogą okazać się pomocne w stosowaniu i wykładni prawa stosowanego przez ten trybunał. A zatem nie są wiążące względem trybunału, ale wyrażają wiążący charakter zwyczaju międzynarodowego³⁴. Podobnie w sprawie Juvénała Kajelijeli Izba Apelacyjna wprost odniosła się do postanowień zawartych w regionalnych instrumentach ochrony praw człowieka jako ważnego źródła i dowodu międzynarodowego prawa zwyczajowego, wymieniając w tym kontekście Afrykańską Kartę Praw Człowieka i Ludów, Europejską konwencję o ochronie praw człowieka czy wreszcie Amerykańską konwencję³⁵.

Natomiast w sprawie D. Tadic Izba Apelacyjna zachowała się w orzeczeniu z 1999 roku bardziej powściągliwie, uznając, że poszczególne postanowienia Paktu i Europejskiej konwencji mogą stanowić wskazówkę dla trybunału³⁶. Zachowują one zatem możliwość odejścia od konstrukcji wypracowanych w trakcie stosowania instrumentów ochrony praw człowieka³⁷. Często jednak odwoływano się do orzecznictwa strasburskiego pomimo jasnego stanu prawnego — w ten sposób podkreślając jednolitą praktykę sądową, zborność przyjmowanych rozwiązań z dorobkiem orzecznictwem innych trybunałów³⁸. Nie oznacza to bynajmniej, że międzynaro-

³⁴ Jean-Bosco Barayagwiza v. The Prosecutor, Case No. ICTR-97-19-AR72, Appeals Chamber, Decision on Prosecutor's Request for Review or Reconsideration, 3.11.1999: „The Report of the U.N. Secretary-General establishes the sources of law for the Tribunal. The International Covenant on Civil and Political Rights is part of general international law and is applied on that basis. Regional human rights treaties, such as the European Convention on Human Rights and the American Convention on Human Rights, and the jurisprudence developed thereunder, are persuasive authority which may be of assistance in applying and interpreting the Tribunal's applicable law. Thus, they are not binding of their own accord on the Tribunal. They are, however, authoritative as evidence of international custom”.

³⁵ Juvénał Kajelijeli v. The Prosecutor Case No. ICTR-98-44A-A, Appeals Chamber, Judgment 23.05.2005, § 209.

³⁶ „Further guidance may be taken from Article 14 of the International Covenant on Civil and Political Rights and Article 6 of the European Convention on Human Rights, which are similar to Article 21 of the Statute [podkreślenie — B.K.]” — Prosecutor v. Dusko Tadić, Appeals Chamber, 15.07.1999, § 321.

³⁷ Na takim stanowisku stanęła Izba Apelacyjna trybunału jugosłowiańskiego w sprawie Celebici, gdzie sędziowie stwierdzili: „Although the Appeals Chamber will necessarily take into consideration other decisions of international courts, it may, after careful consideration, come to a different conclusion” (Prosecutor v. Zejnil Delaćić, Zdravko Mucić (aka „Pavo”), Hazim Delić and Esad Landžo (aka „Zenga”) („Celebici Case”), Judgment of 20 February 2001, § 24 *in fine*). W sprawie Hartmanna Izba Apelacyjna ponownie przyjęła bardziej ofensywne stanowisko: „The Appeals Chamber is not bound by the findings of regional or international courts and as such is not bound by ECtHR jurisprudence” — zob. IT-02-54-R77.5-A, Appeals Chamber, 19.07.2011, § 159.

³⁸ Zob. A. Cassese, *The Influence of the European Court of Rights on International Criminal Tribunals: Some Methodological Remarks*, [w:] M. Bergsmo (red.), *Human Rights and Criminal Justice for the Downtrodden. Essays in Honour of Asbjorn Eide*, Leiden-Boston 2003, s. 43.

dowe trybunały karne *ad hoc*, jako organy sądowe w ramach systemu Organizacji Narodów Zjednoczonych, rezygnują z własnej niezależności.

4. MIĘDZYNARODOWY TRYBUNAŁ KARNY

Ukoronowaniem³⁹ rozwoju sądownictwa międzynarodowego było uchwalenie w czerwcu 1998 roku na konferencji w Rzymie Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego⁴⁰. Powołano w ten sposób do życia nie trybunał doraźny, dysponujący jurysdykcją ograniczoną do konkretnego konfliktu międzynarodowego (*vide* Jugosławia) lub niemiędzynarodowego (*vide* Ruanda), lecz stałą instytucję sądową, wyposażoną dodatkowo w międzynarodową osobowość prawną⁴¹. Statut rzymski stanowi ważny wkład w ochronę praw człowieka, a także w znaczenie dla podstaw zastosowania międzynarodowego prawa humanitarnego oraz jego zwyczajowego charakteru⁴².

Oczywiście jakkolwiek naturalne wydaje się łączenie rozwoju sądownictwa karnomiędzynarodowego z rozwojem ochrony praw człowieka, dziwić może, że w Statucie rzymskim bezpośrednio odwołano się do terminu „prawa człowieka” ledwie trzykrotnie. Takie skromne nawiązania wprost można tłumaczyć chęcią niedrażnienia niektórych konserwatywnych rządów⁴³.

Obok ogólnego nawiązania do praw człowieka w kontekście prawa stosowanego przez Trybunał (art. 21 (3) dokładniej analizowany poniżej) odniesienie do praw człowieka można odnaleźć w art. 36 (3)(b)(ii) Statutu rzymskiego, zgodnie z którym od kandydata na sędziego Trybunału wymaga się kompetencji „w odpowiednich dziedzinach prawa międzynarodowego, takich jak międzynarodowe prawo humanitarne i prawa człowieka, oraz rozległej wiedzy prawniczej i związanego z nią doświadczenia zawodowego przydatnego w orzeczniczej pracy Trybunału”. Wreszcie też nawiązano do praw człowieka w zakresie zbieranych dowodów. Zgodnie z art. 69 (7), „Dowody uzyskane z naruszeniem postanowień niniejszego Statutu lub międzynarodowo uznanych praw człowieka⁴⁴ są niedopuszczalne, jeżeli:

³⁹ Zob. np. G. Grabowska, *Rola międzynarodowego prawa publicznego u progu Trzeciego Millennium*, [w:] *Współczesne problemy procesu karnego i wymiaru sprawiedliwości — księga ku czci Profesora Kazimierza Marszala*, Katowice 2003, s. 118.

⁴⁰ Dz.U. z 2003, Nr 78, poz. 708.

⁴¹ Art. 4 Statutu rzymskiego.

⁴² T. Meron, *Introductory remarks*, [w:] M. Politi, G. Nesi (red.), *The Rome Statute of the International Criminal Court: a Challenge to Impunity...*, s. 65.

⁴³ W.A. Schabas, *The International Criminal Court: A Commentary on the Rome Statute*, Oxford 2010, s. 397.

⁴⁴ Należy zwrócić uwagę na niewłaściwe tłumaczenie na język polski. Tekst opublikowany w Dzienniku Ustaw, tak jak w przypadku art. 21 (3), posługuje się kategorią „uznanych przez społeczność międzynarodową praw człowieka”.

(a) naruszenie to rodzi poważne wątpliwości co do wiarygodności uzyskanego dowodu lub (b) dopuszczenie dowodu byłoby sprzeczne z rzetelnością postępowania lub mogłoby poważnie jej zagrozić⁴⁵. Rozwiązanie to zwiększa ochronę, ale nie stanowi środka właściwego do każdego naruszenia⁴⁵. Stanowi przy okazji trzecie i ostatnie bezpośrednie nawiązanie do praw człowieka w Statucie rzymskim.

Niezależnie od istnienia bezpośrednich wzmianek czy nawiązań wyróżnić można trzy płaszczyzny, poziomy, na których prawa człowieka są chronione w ramach Statutu rzymskiego.

Po pierwsze, zgodnie z dyspozycją art. 21 (3) Statutu rzymskiego, „stosowanie i interpretacja prawa [przez MTK na podstawie art. 21] muszą być zgodne z uznanymi przez społeczność międzynarodową prawami człowieka i pozbawione jakiegokolwiek negatywnego różnicowania opartego na podstawach takich, jak płeć (*gender*) [...], wiek, rasa, kolor skóry, język, religia lub wierzenia, przekonania polityczne i inne, pochodzenie narodowe, etniczne lub społeczne, majątek, urodzenie lub inny status⁴⁶”.

Odniesienie do praw człowieka pojawia się zatem w pierwszej kolejności w kontekście prawa stosowanego przez Trybunał. Niektórzy traktują art. 21 Statutu za pierwszą kodyfikację źródeł międzynarodowego prawa karnego⁴⁷. Zgodnie z ustępem 1 tego artykułu Statutu rzymskiego „Trybunał stosuje: (a) w pierwszej kolejności niniejszy statut, Elementy Definicji Zbrodni, Reguły Procesowe i Dowodowe; (b) w drugiej kolejności odpowiednie traktaty oraz zasady i reguły prawa międzynarodowego, łącznie z uznanymi zasadami międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych oraz (c) w razie braku (a) i (b) — ogólne zasady prawa wyinterpretowane przez Trybunał z praw krajowych różnych systemów prawnych świata, a we właściwych przypadkach — włącznie z prawem krajowym państw, które same wykonywałyby jurysdykcję w stosunku do danej zbrodni, o ile zasady te nie są niezgodne z niniejszym statutem, prawem międzynarodowym i międzynarodowo uznanymi normami i standardami⁴⁷”. Ustęp 2 z kolei upoważnia Trybunał do stosowania zasad i reguł zgodnie z ich interpretacją zawartą w poprzednich orzeczeniach.

W piśmiennictwie pojawiły się duże rozbieżności co do znaczenia i prawnych konsekwencji wynikających z art. 21 (3). Wytykano, że można go potraktować jako

⁴⁵ Por. D.K. Piragoff, *Article 69*, [w:] O. Triffterer (red.), *Commentary on the Rome Statute of the International Criminal Court*, Oxford-Portland 2008, s. 1333.

⁴⁶ Art. 21 (3) Statutu rzymskiego. „The application and interpretation of law pursuant to this article must be consistent with internationally recognized human rights, and be without any adverse distinction founded on grounds such as gender as defined in article 7, paragraph 3, age, race, colour, language, religion or belief, political or other opinion, national, ethnic or social origin, wealth, birth or other status⁴⁷”.

⁴⁷ G. Hafner, Ch. Binder, *The Interpretation of Article 21 (3) ICC Statute Opinion Reviewed*, *Austrian Review of International and European Law* 9, 2004, s. 165.

zbędny, gdyż powtarza już istniejące zobowiązania⁴⁸. Część komentatorów chwali redakcję tego przepisu za objęcie lakonicznym odniesieniem zasięg praktyki⁴⁹.

Odniesienie do praw człowieka w kontekście prawa stosowanego przez Trybunał pojawiło się w pracach nad statutem stosunkowo późno. Pomijał je wypracowany przez Komisję Prawa Międzynarodowego projekt statutu⁵⁰. Na konferencji rzymskiej część delegacji (np. Gwatemala) proponowały krótszą wersję bez wymieniania podstaw dyskryminacji. Takie stanowisko znajdowało się w mniejszości. Ostatecznie zwyciężył przeciwny pogląd, choć nie obyło się bez sporów, głównie na temat terminu *gender*⁵¹.

Nie ulega wątpliwości, że definiowanie stosowanego przez trybunał karnomiędzynarodowy prawa zdarza się rzadko. Ani statuty trybunałów wojskowych, ani statuty trybunałów doraźnych, ani wreszcie akty konstytuujące umiędzynarodowione trybunały karne nie zawierają analogicznych uregulowań. Tę zmianę, wprowadzoną w Statucie rzymskim, można tłumaczyć większą ambicją albo przede wszystkim ostrożnością jego twórców⁵². Warto też zauważyć, że nie powtarza klasycznego układu znanego z art. 38 Statutu Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości.

Pojawia się oczywiście pytanie o znaczenie „uznanych przez społeczność międzynarodową praw człowieka”. Można zastanawiać się zresztą przede wszystkim nad prawidłowością samego tłumaczenia na język polski zwrotu użytego w tekście oryginalnym, w którym przecież mowa o *internationally recognized human rights* czy *les droits de l'homme internationalement reconnus*. Takiego sformułowania użyto w art. 69 (7) Statutu, identycznie przetłumaczonego na język polski. Podobne zarzuty postawić można w odniesieniu do urzędowego tłumaczenia art. 21 (1)(c) *in fine*⁵³. Statut rzymski odnosi się do społeczności międzynarodowej trzykrotnie, za każdym razem w kontekście zbrodni (ang. *the most serious crimes of concern to the international community as a whole*, fr. *les crimes les plus graves qui touchent*

⁴⁸ J. Verhoeven, *Article 21 of the Rome Statute and the ambiguities of applicable law*, Netherlands Yearbook of International Law XXIII, 2002, s. 14.

⁴⁹ L. Gradoni, *The Human Rights Dimension of International Criminal Procedure*, [w:] G. Sluiter et al. (red.), *International Criminal Procedure: Principles and Rules*, Oxford 2013, s. 75.

⁵⁰ Zob. *Draft Statute for an International Criminal Court with commentaries, 1994*, Yearbook of the International Law Commission, II (Part Two), 1994, art. 33.

⁵¹ M. McAuliffe de Guzman, *Article 21*, [w:] O. Triffterer (red.), *Commentary on the Rome Statute of the International Criminal Court*, Oxford-Portland 2008, s. 712. Zob. też C. Callejon, *Article 21*, [w:] J. Fernandez, X. Pacreau (red.), *Statut de Rome de la Cour pénale internationale. Commentaire article par article*, Paris 2012, s. 776.

⁵² G. Bitti, *Article 21 of the Statute of the ICC and the treatment of sources of law in the jurisprudence of the ICC*, [w:] C. Stahn, G. Sluiter (red.), *The Emerging Practice of the International Criminal Court*, Leiden 2009, s. 287.

⁵³ Gdzie mowa jest o „uznanych przez społeczność międzynarodową normach i standardach”, podczas gdy chodzi ledwie o *internationally recognized norms and standards* czy *les règles et normes internationales reconnues*.

l'ensemble de la communauté internationale), co na język polski przełożono jako „najważniejsze zbrodnie wagi międzynarodowej”⁵⁴.

Odwołanie do uznania przez społeczność międzynarodową rodzi skojarzenia z definicją norm peremptoryjnych. Niektórzy traktują postanowienia dotyczące ochrony praw człowieka jako normy bezwzględnie obowiązujące⁵⁵, ale nie jest to powszechnie akceptowane stanowisko. Sama zresztą idea norm imperatywnych w prawie międzynarodowym wywołuje szereg zastrzeżeń⁵⁶.

Ze względu na niejasne czy wręcz zdawkowe i ogólnikowe sformułowanie⁵⁷ trudno w tym zakresie jednoznacznie przesądzać, zwłaszcza że żadnych wskazówek Statut rzymski nie zawiera. Można przyjąć, że powyższe określenie odnosi się do tych uprawnień jednostkowych wynikających z powszechnych i regionalnych umów międzynarodowych, które odzwierciedlają reguły międzynarodowego prawa zwyczajowego⁵⁸. Niektórzy autorzy wykluczają z tego zakresu standardy regionalne, opierając się na literalnym brzmieniu art. 21 (3) — „międzynarodowo uznane”⁵⁹. Pamiętać przy tym należy, że nakaz ten niekoniecznie oznaczać będzie uznanie powszechne⁶⁰. Z braku wskazówek zadanie zdefiniowania zakresu tego pojęcia należy do samego Międzynarodowego Trybunału Karnego⁶¹. Już na wstępnym etapie funkcjonowania Trybunał wielokrotnie odwoływał się, jakkolwiek ogólnikowo, do dyspozycji art. 21 (3) Statutu rzymskiego⁶².

⁵⁴ Zob. 4. i 9. akapit preambuły oraz art. 5 Statutu rzymskiego.

⁵⁵ Tak V.-D. Degan, *On the Sources of International Criminal Law*, *Chinese Journal of International Law* 4, 2005, s. 82, który precyzuje dodatkowo, że są one obowiązkowe (*obligatory*) dla każdego sędziego w postępowaniu karnym krajowym i międzynarodowym także wtedy, gdy nie zostały wprost wymienione.

⁵⁶ Zob. np. Ch.J. Tams, *Schwierigkeiten mit dem Ius Cogens*, *Archiv des Völkerrechts* 40, 2002, s. 331 i n. oraz w piśmiennictwie polskim dogłębnie C. Mik, *Ius cogens we współczesnym prawie międzynarodowym*, [w:] A. Wnukiewicz-Kozłowska (red.), *Aksjologia współczesnego prawa międzynarodowego*, Wrocław 2011, s. 177 i n.

⁵⁷ Zob. np. R. Young, *Internationally Recognised Human Rights Before the International Criminal Court*, *International and Comparative Law Quarterly* 60, 2011, s. 193, oraz D. Akande, *Sources of International Criminal Law*, [w:] A. Cassese (red.), *The Oxford Companion to International Criminal Justice*, Oxford 2009, s. 47.

⁵⁸ Tak J. Verhoeven, *op. cit.*, s. 14.

⁵⁹ Zob. G. Hafner, Ch. Binder, *The Interpretation of Article 21 (3) ICC Statute Opinion Reviewed*, *Austrian Review of International and European Law* 9, 2004, s. 187.

⁶⁰ Zob. G.E. Edwards, *International Human Rights Law Challenges to the New International Criminal Court: The Search and Seizure Right to Privacy*, „*Yale Journal of International Law*” 26, 2001, s. 375–377.

⁶¹ A. Pellet, *Applicable Law*, [w:] A. Cassese, P. Gaeta, J.R.W.D. Jones (red.), *The Rome Statute of the International Criminal Court: A Commentary*, t. 2, Oxford 2002, s. 1080. Zob. też A. Cassese *et al.*, *Cassese's International Criminal Law*, Oxford 2013, s. 11.

⁶² Tytułem przykładu wskazać można na wyrok Izby Odwoławczej MTK z 21.10.2008 w sprawie *The Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo*, ICC-01/04-01/06-1486, Judgment on the appeal of the Prosecutor against the decision of Trial Chamber I entitled „Decision on the consequences of non-disclosure of exculpatory materials covered by Article 54(3)(e) agreements and the application

Najprostszym, a jednocześnie najbezpieczniejszym sposobem wykładni art. 21 (3) jest przyjęcie, że w razie wielości możliwych interpretacji należy dokonać wykładni zgodnej z prawami człowieka⁶³. Początkowo Trybunał odnosił się wyłącznie do interpretacji⁶⁴, jednak w sprawie Lubangi zmienił podejście, podkreślając wynikający wprost z art. 21 (3) również nakaz stosowania przez Trybunał Statutu i innych reguł w zgodzie z uznanymi międzynarodowo standardami ochrony praw człowieka, gdyż prawa człowieka stanowią fundament Statutu w każdym jego aspekcie, włącznie ze sprawowaniem przez Trybunał jurysdykcji⁶⁵. Łączy się to doskonale ze stanowiskiem wyrażonym przez sędziego Pikisa, który stwierdził, że standardy rzetelnego procesu mają przenikać, zawładnąć postępowaniem sądowym, jak stanowi art. 21 (3) Statutu⁶⁶.

Nakaz stosowania międzynarodowo uznanych praw człowieka nieuchronnie wywołuje pytanie o konsekwencje ewentualnej sprzeczności ze Statutem rzymskim. Hafner i Binder odrzucają pogląd, według którego art. 21 (3) pozwala na odrzucenie reguł wynikających ze Statutu⁶⁷. Podobnie Gallant uważa, że nie jest możliwe zanegowanie postanowień Statutu, choć dopuszcza jednocześnie nadrzędność praw człowieka nad regułami procesowymi i dowodowymi⁶⁸. Powyżej przedstawione opinie kontrastują ze stanowiskiem A. Pelleta, który w kontekście art. 21 (3) mówi o najwyższej kontroli (*international super-legality*), hierarchii pomiędzy normami stosowanymi przez Trybunał, ustanawianej lub jedynie uznawanej nieodłącz-

to stay the prosecution”, § 46. Odwołanie do tego orzeczenia wraz z odniesieniem do MPPOiP oraz konwencji amerykańskiej i europejskiej zawarto w wyroku Izby Odwoławczej MTK z 16.12.2008 w sprawie *The Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo*, ICC-01/05-01/08-323, Judgment on the appeal of Mr. Jean-Pierre Bemba Gombo against the decision of Pre-Trial Chamber III entitled „Decision on application for interim release”, § 28.

⁶³ G. Hochmayr, *Applicable Law in Practice and Theory: Interpreting Article 21 of the ICC Statute*, Journal of International Criminal Justice 12, 2014, s. 673.

⁶⁴ Zob. Pre-Trial Chamber I, *Prosecutor v. Germain Katanga*, Decision on the Joinder of the Cases against Germain Katanga and Mathieu Ngudjolo Chui, 10 March 2008, ICC-01/04-01/07-257.

⁶⁵ Appeals Chamber, *Situation, Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo*, Judgment on the Appeal of Mr. Thomas Lubanga Dyilo against the Decision on the Defence Challenge to the Jurisdiction of the Court pursuant to article 19 (2) (a) of the Statute of 3 October 2006, 14 December 2006, ICC-01/04-01/06-772: „Article 21 (3) of the Statute stipulates that the law applicable under the Statute must be interpreted as well as applied in accordance with internationally recognized human rights. Human rights underpin the Statute; every aspect of it including the exercise of jurisdiction of the Court. Its provisions must be interpreted and more importantly applied in accordance with internationally recognized human rights (§ 37 in fine)”.

⁶⁶ Appeals Chamber, 13/07/2006 Judgment on the Prosecutor’s appeal against the decision of Pre-Trial Chamber I entitled „Decision on the Prosecutor’s Application for Warrants of Arrest, Article 58”, ICC-01/04-169, Separate and partly dissenting opinion of Judge Georgios M. Pikis, § 23.

⁶⁷ G. Hafner, Ch. Binder, *op. cit.*, s. 173 i n.

⁶⁸ K.S. Gallant, *Individual Human Rights in a new International Organization: The Rome Statute of the International Criminal Court*, [w:] M. Cherif Bassiouni (red.), *International Criminal Law*, t. 3, *Enforcement*, [Ardslay?] 1999, s. 702.

nej nadrzędności wynikającej z treści⁶⁹. Dyspozycja art. 21 (3) przesądza zatem, w opinii tego uznanego francuskiego internacjonalisty, o pierwszeństwie uznanych międzynarodowo praw człowieka przed innymi stosowanymi przepisami⁷⁰. Również G. Bitti uważa, że prawom człowieka przysługuje nadrzędna pozycja przed MTK⁷¹. Można je zatem uznać za dodatkowe źródło prawa stosowane przez Trybunał⁷². W ten sposób, przynajmniej teoretycznie, art. 21 (3) jawi się jako jedno z najważniejszych postanowień Statutu rzymskiego⁷³. Nawet jeśli w zamierzeniach twórców Statutu przepis ten miał ograniczyć możliwości Trybunału w stosowaniu i interpretacji prawa, to prowadzić może zupełnie do przeciwnego skutku, rozszerzając kompetencję MTK w tym zakresie⁷⁴. Trudno nie zgodzić się z W.A. Schabasem, iż zapowiada ono w przyszłości innowacyjną wykładnię⁷⁵.

Jak się wydaje, praktyka Trybunału zdaje się, przynajmniej częściowo, potwierdzać stanowisko A. Pelleta. A zatem w razie sprzeczności z międzynarodowo uznanymi prawami człowieka każde ze źródeł wymienionych w ustępie pierwszym art. 21 Statutu rzymskiego musi ustąpić miejsca, tj. nie będzie stosowane. Pamiętamy przy tym, że w żadnym wypadku nie można tu mówić o podważeniu mocy obowiązującej sprzecznego z prawami człowieka przepisu⁷⁶. Praktyka orzecznicza Trybunału dostarcza już poparcia tej tezy. Rozważając możliwość natychmiastowego po złożeniu zeznań odesłania do Demokratycznej Republiki Konga osób „w celu dokonania identyfikacji lub przesłuchania lub uzyskania innej pomocy”, które obawiały się prześladowań w swojej ojczyźnie i starały się o azyl w Holandii, Druga Izba Wstępna Trybunału uznała, że nie może zastosować dyspozycji art. 93 (7) *in fine*, zgodnie z którą „Trybunał niezwłocznie odsyła osobę przekazaną państwu wezwanemu” w warunkach wymaganych przez art. 21 (3)⁷⁷.

⁶⁹ A. Pellet, *op. cit.*, s. 1079–1081.

⁷⁰ *Ibidem*, s. 1080.

⁷¹ G. Bitti, *op. cit.*, s. 294.

⁷² *Ibidem*, s. 287–288.

⁷³ M. McAuliffe de Guzman, *op. cit.*, s. 712.

⁷⁴ Zob. M. Arsanjani, *The Rome Statute of the International Criminal Court*, American Journal of International Law 93, 1999, s. 29.

⁷⁵ W.A. Schabas, *An Introduction to the International Criminal Court*, Cambridge 2011, s. 212.

⁷⁶ L. Gradoni, *op. cit.*, s. 83.

⁷⁷ The Prosecutor v. G. Katanga and M.N. Chui. ICC-01/04-01/07-3003, Decision on an Amicus Curiae application and on the „Requête tendant à obtenir présentations des témoins DRC-D02-P-0350, DRC-D02-P-0236, DRC-D02-P-0228 aux autorités néerlandaises aux fins d’asile” [articles 68 and 93 (7) of the Statute]. Trial Chamber II, 9 June 2011, § 73: „As matters stand, the Chamber is unable to apply article 93 (7) of the Statute in conditions which are consistent with internationally recognised human rights, as required by article 21 (3) of the Statute. If the witnesses were to be returned to the DRC immediately, it would become impossible for them to exercise their right to apply for asylum and they would be deprived of the fundamental right to effective remedy. Furthermore, were the Chamber to decide to oblige the Host State to cooperate with the Court in order to return the witnesses to the DRC immediately by transporting them to the airport, it would

Należy wspomnieć w tym kontekście, że w tej samej sprawie Izba Apelacyjna, nie kwestionując pierwszeństwa praw człowieka, uznała, że nie zachodzi konflikt między art. 93 (7) Statutu a prawami człowieka, prowadzący do niestosowania Statutu rzymskiego⁷⁸.

Oprócz rozwiązywania kolizji warto zwrócić uwagę na jeszcze jedną funkcję, jaką spełniać może art. 21 (3) Statutu rzymskiego, a mianowicie wypełnianie luk. Klasyycznym przypadkiem, jaki można podać w tym kontekście, jest sytuacja, gdy przerywa się postępowanie w razie niemożności realizacji rzetelnego procesu⁷⁹.

Nakaz uwzględniania praw człowieka odnosi się nie tylko do sędziów. Zgodnie z art. 54 (1)(c) Statutu rzymskiego, „Prokurator jest zobowiązany w pełni przestrzegać praw przyznanych osobom na mocy niniejszego Statutu” — oczywiście nie tylko wymienionych konkretnie, ale też określonych ogólnie w art. 21 (3).

„Międzynarodowo uznane prawa człowieka”, przyjęte jako część Statutu rzymskiego, muszą być brane pod uwagę także przez Zgromadzenie Państw Stron przy uchwalaniu Reguł procesowych i dowodowych (*Rules of Procedure and Evidence*)⁸⁰, gdyż muszą być one zgodne ze Statutem. Jak stanowi bowiem jego art. 51 (5), „[w] razie niezgodności pomiędzy Statutem a Regulami Procesowymi i Dowodowymi pierwszeństwo ma Statut”⁸¹. Podobnie rzecz się ma z Regulaminem Trybunału⁸² przyjmowanym przez sędziów pod kontrolą Zgromadzenia Państw Stron⁸³. Międzynarodowo uznane prawa człowieka są przyjęte jako część Statutu rzymskiego i tym samym nadrzędne wobec Reguł procesowych i dowodowych oraz

be constraining the Netherlands to violate the witnesses’ rights to invoke the non-refoulement principle”.

⁷⁸ The Prosecutor v. Chui. ICC-01/04-02/12 A, Order on implementation of the cooperation agreement between the Court and the Democratic Republic of Congo concluded pursuant article 93 (7) of the Statute. Appeals Chamber, 20 January 2014, § 30: „[...] the Appeals Chamber considers that the second sentence of article 93 (7) (b) of the Statute can be implemented in conformity with article 21 (3) of the Statute, specifically in respect of the Detained Witnesses’ right to an effective remedy in respect of their asylum claims”.

⁷⁹ The Prosecutor v. Lubanga. ICC-01/04-01/06 (OA4), Judgment on the Appeal of Mr. Thomas Lubanga Dyilo against the Decision on the Defence Challenge to the Jurisdiction of the Court pursuant to article 19 (2) (a) of the Statute of 3 October 2006, Appeals Chamber, 14 December 2006, § 37: „Where fair trial becomes impossible because of breaches of the fundamental rights of the suspect or the accused by his/her accusers, it would be a contradiction in terms to put the person on trial. Justice could not be done. A fair trial is the only means to do justice. If no fair trial can be held, the object of the judicial process is frustrated and the process must be stopped”.

⁸⁰ The Rules of Procedure and Evidence, Official Records of the Assembly of States Parties to the Rome Statute of the International Criminal Court, First session, New York, 3–10 September 2002 (ICC-ASP/1/3 and Corr.1), part II.A.

⁸¹ Art. 51 (5) Statutu rzymskiego.

⁸² Regulations of the Court, Adopted by the judges of the Court on 26 May 2004, Fifth Plenary Session, The Hague, 17–28 May 2004, Official documents of the International Criminal Court, ICC-BD/01-01-04.

⁸³ Art. 52 Statutu rzymskiego.

Regulaminu, przyjętych na podstawie Statutu. Relacje z samym Statutem rzymskim są, o czym była już mowa, dalece bardziej kontrowersyjne.

Wprowadzenie ogólnego odniesienia do poszanowania praw człowieka zapobiega tworzeniu definicji zbrodni międzynarodowych w sposób sprzeczny z powszechnie uznanymi prawami człowieka⁸⁴. Łączą się z tym konkretne prawa wymienione w dalszych artykułach Statutu rzymskiego. W tym kontekście wskazać należy zwłaszcza na postanowienia art. 22 — *nullum crimen sine lege* i art. 23 — *nulla poena sine lege*. Natomiast zawarty w art. 20 Statutu rzymskiego zakaz podwójnego karania — *ne bis in idem* — stanowi o postępie. Zasadniczo bowiem prawo międzynarodowe nie ogranicza możliwości uruchomienia jurysdykcji karnej danego państwa z uwagi na skazanie sprawców zbrodni w innym kraju. W Statucie rzymskim wyraźnie podkreślono ponadto, że nikt nie może zostać pociągnięty do odpowiedzialności karnej przed MTK za czyny popełnione przed jego wejściem w życie.

Konkretne gwarancje procesowe zostały wreszcie określone w dalszych przepisach. Art. 55 Statutu rzymskiego kompleksowo określa uprawnienia osób w postępowaniu przygotowawczym, bazując także na dorobku wypracowanym przez organy monitorujące przestrzeganie praw człowieka⁸⁵. Wyłączono w nim przymuszenie do oskarżania samego siebie i do przyznania się do winy⁸⁶ oraz bezprawne zatrzymanie i aresztowanie⁸⁷. Ponadto, jak stanowi art. 51 (b), „nikt nie może być poddany żadnej formie przymusu, nacisku czy groźby, torturom oraz innemu niegodnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu lub karaniu”. Jeżeli istnieją podstawy do podejrzeń, że osoba popełniła zbrodnię podlegającą jurysdykcji Trybunału i ma zostać przesłuchana przez Prokuratora MTK bądź też przez organy krajowe, osobie tej przysługuje szereg uprawnień, o których należy ją pouczyć przed rozpoczęciem przesłuchania. Przede wszystkim dysponuje ona prawem do bycia poinformowanym przed przesłuchaniem o tym, że istnieją podstawy do podejrzeń⁸⁸. Ma ona również prawo do milczenia oraz prawo do korzystania z pomocy obrońcy⁸⁹, w którego obecności podejrzany ma być przesłuchiwany⁹⁰.

Po przedstawieniu aktu oskarżenia oskarżonemu przysługuje szereg uprawnień. Po pierwsze obowiązuje domniemanie niewinności, o którym stanowi art. 66 Statutu rzymskiego. Trybunał przyznaje je każdemu⁹¹, niezależnie od umieszczenia

⁸⁴ K.S. Gallant, *op. cit.*, s. 694.

⁸⁵ Zob. Ch.K. Hill, *Article 55*, [w:] O. Triffterer (red.), *Commentary on the Rome Statute...*, s. 1091.

⁸⁶ Art. 55 (1)(a) Statutu rzymskiego.

⁸⁷ Art. 55 (1)(d) Statutu rzymskiego.

⁸⁸ Art. 55 (2)(a) Statutu rzymskiego.

⁸⁹ Art. 55 (2)(b-c) Statutu rzymskiego.

⁹⁰ Chyba że dobrowolnie zrzekł się prawa do korzystania z pomocy obrońcy — zob. art. 55 (2)(d).

⁹¹ Zob. *The Prosecutor v. Callixte Mbarushimana*, Pre-Trial Chamber I, Decision on the Defence Request for an Order to Preserve the Impartiality of the Proceedings, ICC-01/04-01/10-51,

tego przepisu w części poświęconej postępowaniu I instancji. Wyłączono prowadzenie postępowania *in absentia*⁹². Ograniczenie obecności oskarżonego na rozprawie dopuszczone jest wyłącznie w sytuacji, gdy oskarżony kontynuuje zakłócanie porządku rozprawy. W takim przypadku Izba Orzekająca, zgodnie z dyspozycją art. 63 (2) Statutu rzymskiego, może usunąć oskarżonego z sali, zapewniając mu możliwość obserwowania rozprawy i porozumiewania się z obrońcą spoza sali rozpraw przy użyciu technicznych środków komunikowania się, jeżeli wymaga tego sytuacja. Takie środki podejmuje się tylko w wyjątkowych okolicznościach, jeżeli inne rozsądne rozwiązania okazały się niewystarczające, i jedynie na taki okres, na jaki jest to ściśle niezbędne.

Uprawnienia oskarżonego zostały zebrane w art. 67 Statutu rzymskiego. Zgodnie z ustępem 1 powołanego powyżej przepisu oskarżonemu zapewniono prawo do publicznego, rzetelnego i bezstronnego procesu. Jednocześnie na zasadach pełnej równości zagwarantowano minimalny standard gwarancji. Oskarżony powinien niezwłocznie otrzymać szczegółową informację o rodzaju, przyczynach i treści zarzutów w języku, którym władza i który w pełni rozumie⁹³. W kolejnych podpunktach podkreślono znaczenie zapewnienia oskarżonemu odpowiedniego czasu i warunków do przygotowania obrony oraz swobodnego i poufnego porozumiewania się z obrońcą. Wreszcie wskazano jego prawo do przesłuchania lub spowodowania przesłuchania świadków oskarżenia i zapewnienia obecności i przesłuchania świadków obrony na tych samych warunkach, co świadków oskarżenia. Oskarżony ma również prawo do wskazywania podstaw wyłączenia odpowiedzialności karnej i przedstawiania dowodów dopuszczalnych na podstawie Statutu⁹⁴. Z tą kwestią wiąże się obowiązek prokuratora jak najszybszego ujawnienia obronie dowodów znajdujących się w jego posiadaniu lub pod jego kontrolą, które w jego przekonaniu wskazują lub mogą wskazywać na niewinność oskarżonego lub na okoliczności łagodzące winę oskarżonego, lub które mogą podważyć wiarygodność dowodów oskarżenia⁹⁵. Oskarżonemu, podobnie jak wszystkim przesłuchiwanym, zapewnia się prawo do korzystania z bezpłatnej pomocy kompetentnego tłumacza⁹⁶. Komentatorzy zwracają uwagę na znaczenie przywołanego tu przepisu oraz możliwość potraktowania go jako hierarchicznie nadrzędnego w ramach Statutu rzymskiego⁹⁷.

31.01.2011, § 8: The Chamber notes that the right to be presumed innocent until proved guilty, set forth in article 66 (1) of the Statute, is guaranteed to „everyone”, as opposed to a number of other rights set forth in Part VI of the Statute, which are specifically addressed to the accused persons.

⁹² Art. 63 Statutu rzymskiego.

⁹³ Art. 67 (1)(a) Statutu rzymskiego.

⁹⁴ Art. 67 (1)(e) Statutu rzymskiego.

⁹⁵ Art. 67 (2) Statutu rzymskiego.

⁹⁶ Art. 67 (f) i art. 55 (1)(c) Statutu rzymskiego.

⁹⁷ W.A. Schabas, *Article 67*, [w:] O. Triffterer (red.), *Commentary on the Rome Statute of the International Criminal Court...*, s. 1273.

Obok postanowień dotyczących podejrzanych i oskarżonych w Statucie rzymskim zawarto również art. 68, który dotyczy ochrony pokrzywdzonych i świadków. Ogólnie należy zwrócić uwagę na znaczącą zmianę, polegającą na dopuszczeniu pokrzywdzonych do postępowania⁹⁸. Według tradycyjnego podejścia uzyskiwali oni możliwość uczestnictwa w postępowaniu jako świadkowie⁹⁹. Natomiast zgodnie z art. 68 (3) Statutu rzymskiego, w razie naruszenia osobistych interesów pokrzywdzonych, Trybunał może zezwolić na przedstawienie i wzięcie pod uwagę zapatrywań i obaw pokrzywdzonych na takim etapie postępowania, jaki uzna za stosowny, oraz w sposób, który nie narusza praw oskarżonego i wymagań rzetelnej i bezstronnej rozprawy¹⁰⁰. Taka formuła doskonale wpisuje się w sugestie sędziego Harhoffa, który, bazując na doświadczeniu trybunału jugosłowiańskiego, postuluje w odniesieniu do orzekania przez stały MTK zwracanie większej uwagi na proces pojednania poprzez zapewnienie kontrolowanej komunikacji między sprawcami zbrodni międzynarodowych a ich ofiarami¹⁰¹.

Trzecim i ostatnim poziomem zapewnienia poszanowania praw człowieka na gruncie Statutu rzymskiego jest odszkodowanie za aresztowanie i skazanie (art. 85 Statutu). Przysługuje ono ofierze bezprawnego zatrzymania lub aresztowania oraz osobie prawomocnie skazanej za przestępstwo, której skazanie zostało następnie uchylone. Ponadto, jak stanowi art. 85 (3) Statutu rzymskiego, „W wyjątkowych wypadkach, jeżeli Trybunał ustali istnienie faktów niezbieżnie wskazujących na to, że miała miejsce poważna i oczywista pomyłka sądowa, może według swego uznania i zgodnie z kryteriami określonymi w Regułach Procesowych i Dowodowych przyznać odszkodowanie osobie, która została zwolniona z aresztu w następstwie prawomocnego orzeczenia uniewinniającego lub kończącego postępowanie z tego powodu”.

W literaturze postuluje się ponadto rozszerzenie procedury kompensacyjnej na każde naruszenie praw człowieka¹⁰². Warto w tym kontekście przypomnieć, iż zgodnie z dyspozycją art. 79 (3) Statutu rzymskiego Trybunał może zarządzić przekazanie pieniędzy i innych wartości majątkowych uzyskanych z grzywien i przepad-

⁹⁸ Zob. L. Mekhemar, *The Status of the Individual in the Statute of the International Criminal Court*, [w:] M. Politi, G. Nesi (red.), *The Rome Statute of the International Criminal Court: a challenge to impunity...*, s. 124.

⁹⁹ Zob. szerzej T. van Boven, *The Position of the Victim in Statute of the International Criminal Court*, [w:] H.A.M. von Hebel et al. (red.), *Reflections on the International Criminal Court: Essays in Honour of Adriaan Bos*, The Hague 1999, s. 77 i n. (zwl. 80).

¹⁰⁰ Szczegółowo zob.: B. McGonigle Leyh, *Victim-oriented Measures at International Criminal Institutions: Participation and its Pitfalls*, *International Criminal Law Review* 12, 2012, s. 375 i n.

¹⁰¹ F. Harhoff, *Sense and Sensibility in Sentencing — Taking Stock of International Criminal Punishment*, [w:] O. Engdahl, P. Wrange (red.), *Law at War: The Law as it Was and the Law as it Should Be: Liber Amicorum Ove Bring*, Leiden 2008, s. 140.

¹⁰² S. Zappalá, *op. cit.*, s. 255–256.

ku na rzecz Funduszu Powierniczego, utworzonego przez Zgromadzenie Państw-Stron „na rzecz ofiar zbrodni podlegających jurysdykcji Trybunału i ich rodzin”¹⁰³.

Ocenia się, że prawa człowieka znajdują zadowalające gwarancje w postępowaniu sądowym i apelacyjnym. Poszanowanie praw człowieka w dużym stopniu zależy od sposobu, w jaki prokurator wykonuje swe funkcje. Wskazane byłoby ponadto wprowadzenie określonych mechanizmów chroniących podsądnych przed nieprawidłową działalnością obrony oraz działaniem niewiarygodnych świadków¹⁰⁴.

Poważnym problemem jest długość postępowań. Warto jednak pamiętać, że to właśnie zapewnienie jak najszerszej ochrony praw oskarżonego oraz jak najpełniejszego przestrzegania wymogów rzetelnego procesu może prowadzić do powstania zarzutu przewlekłości postępowania. Paradoksalnie zatem to właśnie wskutek nastawienia na przestrzeganie praw człowieka ich ochrona może zostać podana w wątpliwość. Powyższa kwestia oddaje znaczenie i pokazuje, że postulat zapewnienia gwarancji przestrzegania praw człowieka może napotykać szereg trudności w trakcie postępowań realizowanych przed międzynarodowymi trybunałami karnymi.

Należy mieć na uwadze, że standardy rzetelnego procesu mogą ulegać zmianie w miarę upływu czasu. Rzetelność postępowania jest obecnie powszechnie przyjmowanym standardem w postępowaniu przed trybunałami karnymi. Oczywiście treść tego standardu podlega ciągłemu kształtowaniu i jest wzbogacana o kolejne elementy oraz uszczegóławiana w orzecznictwie¹⁰⁵.

5. UWAGI KOŃCOWE

Przedstawione powyżej rozważania pozwalają na wyprowadzenie kilku wniosków o charakterze ogólnym. Analiza postanowień statutów trybunałów karnych pod kątem ochrony praw człowieka upoważnia do stwierdzenia, że regulacja jest coraz bardziej rozbudowana. Wzrost ten można zauważyć pod względem ilościowym, ale też (z pewnymi odstępstwami) jakościowym.

Odniesienia do ochrony praw człowieka w kontekście prowadzonych przed trybunałami karnomiędzynarodowymi postępowań bazują w dużej mierze na orzecznictwie trybunałów i innych organów monitorujących przestrzeganie praw człowieka. Nawet jeśli często zaznaczana jest odrębność i niezależność, oczywiście uzasadniona z perspektywy formalnej, to jednak można w tym zakresie mówić o daleko idącej zbieżności. Perspektywa tej odmowy nadaje dodatkową legitymację postępowaniom prowadzonym przed międzynarodowymi trybunałami karnymi.

¹⁰³ Zob. art. 79 (1) Statutu rzymskiego.

¹⁰⁴ Zob. S. Zappalá, *op. cit.*, s. 253.

¹⁰⁵ P. Wiliński, H. Kuczyńska, *Rzetelny proces karny w orzecznictwie międzynarodowych trybunałów karnych*, [w:] P. Wiliński (red.), *Rzetelny proces karny w orzecznictwie sądów polskich i międzynarodowych...*, s. 182.

ON THE ROLE OF HUMAN RIGHTS PROTECTION IN INTERNATIONAL CRIMINAL JUSTICE

Summary

The article deals with the increased interplay between human rights and international criminal law. Traditionally, the gravest human rights violations would fall within the subject-matter of international jurisdiction of international crimes. Upon a closer look, however, one may also identify the reverse direction of influence. From this perspective, respect for human rights may significantly contribute to the legitimacy of international tribunals exercising jurisdiction in criminal matters. Against this background the proceedings of international military tribunals, ad hoc tribunals and the permanent International Criminal Court are scrutinized. In this regard, one may juxtapose the very modest interest in respecting the defendants' rights before the tribunals established after World War II, while the statutes of the subsequently created judicial institutions addressed the issues in a more in-depth manner. The jurisprudence of those tribunals has been also taking into account the work of human rights instruments and monitoring bodies, including the European Court of Human Rights. Special attention is paid to the Rome Statute and the practice of the International Criminal Court, and in particular to the reference to "internationally recognized human rights", as referred to in Article 21(3) of the Rome Statute and applied in the hitherto practice of the permanent Court.